

Christian V i slaget vid Lund

– en huvudvärk för den danska krigspropagandan

af Arne Stade

Af specielle problemer i forbindelse med slaget ved Lund den 4. december 1676 har ingen været behandlet mere end spørgsmålet om kong Christian V's personlige rolle. Årsagen er nogle kildekritiske problemer, men hertil kommer et næsten upåagtet aspekt: den samtidige danske krigspropagandas opgave at på fordelagtigst mulig måde fremstille den i situationen alt andet end heroiske og »propagandavenlige« rolle, som den kongelige feltherre turde have spillet. Fil. dr. Arne Stade, der er medredaktør af værket »Kampen om Skåne 1675-1679«, 1983, analyserer her problemstillingen.

Den källkritiska aspekten

Slaget började som bekant kl. 8.30-9 med att de respektive sydflyglarna, efter en inledande förtruppsfäktning, drabbade samman mellan Väderkvarns-(Möllevångs-)höjden och Galgbacken strax nordöst om staden Lund. Detta stridsskede pågick till omkring kl. 10 (eller kort därefter). Det får anses säkert, att Christian V liksom överbefälhavaren till gagnet, general Carl von Arenstorff – vilken dock snart svårt sårades och måste lämna slagfältet –, under inledningsskedet befann sig vid den danska vänsterflygeln på Galgbacken. Frågan gäller, vart konungen tog vägen, sedan hans vänsterflygel besegrats och drivits på flykten av den svenska högerflygeln.

I vissa svenska relationer uppges, att konungen jämte sin broder, prins Georg (Jörgen), flytt norrut tillsammans med den slagna vänsterflygeln och undan förföljarna räddat sig över den tillfrusna Lödde å (Kävlingeån). Det är närmast Nils Bielke som framställer saken så i sin brevvrelation (till farbrodern Sten Bielke) av den 8 december 1676, alltså fyra dagar efter slaget. Många hundra av de flyende danskarna föll i vattnet och drunknade, uppger Bielke och tillägger, att den danske kungen och han broder »säges ha varit de första« att sätta sig i säkerhet. I sin mera genomarbetade relation av den 20/30 december konkretiserar Bielke bil-

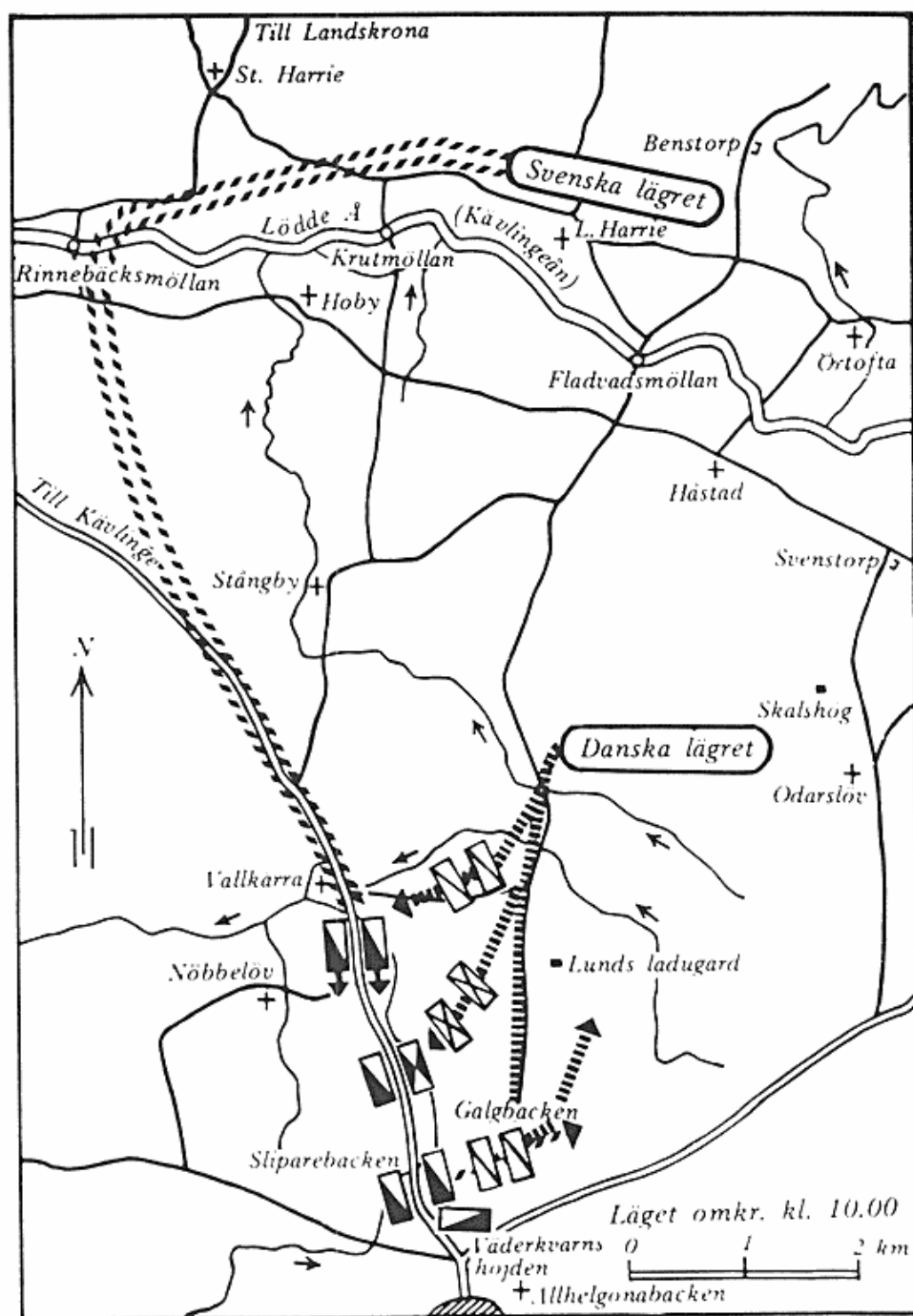
den något. Han uppger här, att de danskar som inte drunknade höggs ner men att en del dock klarade sig över ån, däribland kung Christian och prins Georg. Den förres häst sårades emellertid »och den andre [prinsen] själv, såsom berättas; dock säger jag detta intet för visst«. Bielke reserverar sig alltså beträffande uppgiften, att prinsen skulle ha sårats, däremot inte beträffande påståendet att kungen var bland dem som lyckades rädda sig över ån¹.

I spetsen för förföljarna red chefen för den svenska högerflygeln, generallöjtnant Otto Wilhelm von Fersen, vilken själv har berättat härom i en långt senare nedskrivna relation. Framkommen till ån frågade Fersen en tillfångatagen dansk ryttare var hans konung befann sig och fick då till svar, att denne »mit im Eisse gelegen«. Glömsk av all försiktighet i iveren att ta den danske kungen till fånga störtade sig Fersen ensam ned på isen, varvid han fick eld på sig och hade oturen att bli träffad med »zwe tödtlichen Wunden«. Han var alltså därmed ur leken. Huruvida det verkligen var den danske konungen som kämpade i isvaken, kunde han aldrig konstatera, än mindre ta honom till fånga².

Så långt de svenska källorna, som tydligen bygger på hörsägen och utsagor av fångar³. Uppgifter av helt annat slag kan man däremot inhämta i danska relationskällor.

Utförligast är en endast i koncept föreliggande, på tyska avfattad, relation med följande titel: *Relation der den 4 Decembr, bey Lunden in Sconen gehaltener Hauptaction zwischen beiderseits Konigl. Mt. Mt. zu*

1. Bielkes relation av 1676-12-08: SRA, Krigshistoriska saml., 18:5. Slaget vid Lund (M 1334). »Brevet« av Bälteberga 20/30 dec. 1676 (vilket även föreligger i en franskspråkig version: ibidem) tryckt: *Handlingar till Konung Carl XI:tes Historia*, ed. Sam S. Loenbom, Första samlingen (Sthlm 1763), s. 74-92. Att »deras [danskarnas] Konungs häst staplat då han war i retiraden och han måst springa på een Ryttare häst, lembnandes sin med Sadel och pistoler i sticket«, uppges i *Extract af sidst inkomne Noveller daterade Stockholm den 7, 14, 21, 28 Februarij sampt den 7 och 14 Martij Ao 1677*: SRA, Krigshist. saml., 18:6. Kriget i Skåne, Halland och Blekinge (M. 1335). – Jfr Arthur Stille, nedan anf. arb. (SHT 1898), s. 202. Enligt Stilles – felaktiga – textläsning hänför sig orden »säger jag detta intet för visst« till konungens och prinsens flykt över ån.
2. Fersens relation: SRA, Krigshist. saml., M 1334. – Jfr vittnesmål av trumpetaren Hans Michelsön (vittne 31) i målet mot generalmajor Anders Sandberg (se nedan not 11): »Ein Schwede kahn über der AW, welcher wurde todt geschossen«.
3. Även i den tryckta officiella relationen *Relation och Continuation Om Dhet blodiga Slaget ... den 4. Decemb. 1676.* – om denna se [G.E. Klemming,] Kongl. Bibliotekets samling af samtida berättelser om Sveriges Krig (Sthlm 1888-91), s. 195 – uppges, att »Kongen i Danmarck med dhe första flydde, och Hans May:t honom alt intill passet förföljde«. Uppgiften här torde dock indirekt (via »fältprosten« Hakvin Spegel) återgå på utsago av Nils Bielke.

☒ danskt Inf. ☐ danskt Kav.

Dennemark vnd Sweden, welche selbst in person zugegen gewesen. Auss Landscron den 5 Decembr 1676⁴.

Här heter det bl.a.: Under hela vänstra flygelns strid hade konungen och hans broder varit i hög grad aktivt verksamma men trots allt ej förmått avvända nederlaget och flykten. Fienden å sin sida utnyttjade framgången till ett anfall på det danska fotfolket, »wobeij der König damals hielte«. Slutligen »vom Feinde fast vmbringet« begav sig konungen vidare till högra flygeln. Även där styrde och ställde han med fast hand. Bl.a. befallde han sitt livgarde att ånyo anfalla, vilket det också gjorde inför konungens ögon; och har livgardet »in wärender action zwölffmahl mit ... vigeur vnd courage getroffen ... vnd vnter andren das Swedische Leibregiment zu Pferde gantz geschlagen.«

Medan konungen så var i full aktion mötte han chefen för högra flygeln, generallöjtnant Friderich von Arenstorff, den ovannämnde generallens broder. Han orienterade denne utförligt om allt som hade hänt »an der andern Seite« och att vänstra flygeln hade måst retirera. Arenstorff hemställde då till konungen, »die Awe zu passieren vnd Ihre person, woran alles gelegen, doch in Sicherheit zu setzen«. Konungen lät till slut övertala sig. »Und passirte also der König, wiewohl nach langwirigem Bedenken, die Awe mit wenig bey sich habenden Leuten«. Då var fienden redan i anmarsch »mit etzlichen Trouppen« för att hindra övergången.

Så heter det alltså i den danska relationen. Enda likheten mellan den svenska och den danska versionen är, att svenskarna sökte hindra kung Christian från att ta sig över ån. Att så har skett får väl därför anses säkerställt. Men vad skall man i övrigt tro?

Forskningsläget

Det var kort före senaste sekelskiftet som frågan om Christian V:s roll i slaget vid Lund – redan tidigare många gånger dryftad – s.a.s. ställdes på sin spets. Den som tog initiativet och därmed inledde en kortvarig men intensiv debatt var dåvarande docenten i historia vid Lunds universitet *Arthur Stille*. Han gjorde det med en längre uppsats i (svensk) *Historisk Tidskrift* 1898: »Kristian V i slaget vid Lund. En kritisk undersökning«⁵.

4. DRA, Håndskriftsamlingen IV, J 6. Dagbogsoptegnelser og Relationer (skrevne og trykte) m.m. til den Skaanske Krigs Historie.

5. SHT 1898, s. 191-216.

Stille hade inget till övers för uppfattningen i de ovan berörda svenska relationerna. Han hävdade i stället, i anslutning till den anförda danska relationen, att kung Christian, då hans vänstra flygel upplöstes i flykt, först begav sig till centern (mitten) och därifrån till högra flygeln och på båda ställena gjorde aktiva personliga insatser. Först vid 2-tiden på eftermiddagen skulle han ha lämnat slagfältet för att bege sig till Landskrona, och då i föreställningen att en dansk slutseger låg inom nära räckhåll.

Stilles försök till »äreräddning« av kung Christian som krigare fick inte stå oemotsagt. En dansk krigshistoriker, översten *N.P. Jensen*, anmälde sig omgående som opponenter. I en uppsats i (dansk) *Historisk Tidsskrift* 1899 med samma rubricering som Stilles (fastän på danska) underkände han i det hela Stilles resultat, dock under (ironiska?) komplimanger för hans »alvorlige Bestræbelse ... at fremdrage alt, hvad der kunde bidrage til at stille Christian V's Forhold i Slaget ved Lund i et saa gunstigt Lys som muligt«⁶.

Inte heller Jensen godtog visserligen de svenska relationernas version. Även enligt honom begav sig Christian, sedan vänstra flygeln besegrats, till centern. Men, menade Jensen, där förblev han, tills han – »ved Middagstid« – höll på att bli avskuren av fienden. Då, men först då, lämnade kungen slagfältet. I skarp polemik mot Stille hävdades, att »Kongen har ikke været ved den højre Fløj«.

Stille kom emellertid igen med en replik. Här noterade han med tillfredsställelse Jensens medgivande, »at Kongen efter den venstre Fløjs Kamp er kommet til Centrum«, och vidhöll i övrigt, att Christian först vid 2-tiden lämnade slagfältet och då i tron, »at det værste er overstaaet, og at kun et forholdsvis let, sidste knusende Anfald manglede, hvis Udførelse godt kunde overlades til Frederik Arenstorff«⁷. – Stille, den skolade fackhistorikern, svalde alltså – till skillnad från amatörhistorikern Jensen – med hull och hår nästan allt som serveras i den ifrågavarande danska relationen⁸.

6. Christian V i Slaget ved Lund. En kritisk Undersøgelse: DHT, R. 7:2, 1899-1900, s. 1-45 (citatet s. 45).

7. A. Stille, Christian V i Slaget ved Lund. Nogle Bemærkninger som Svar til Hr Oberst N.P. Jensen (DHT 1900, s. 559-576; citaten s. 561, 573).

8. Mot relationskonceptets uppgift, att gardet under konungens eget befäl gjorde tolv anfall hade Stille dock reserverat sig (SHT 1898, s. 199). – Jfr *Claus C. von Barnekow*, Nogle synspunkter på militærhistorisk forskning. Et historiografisk bidrag til Den skånske Krig (1675-1679) og til dansk militærhistorieforskning (København, Det kongelige Garnisonsbibliotek, 1979), s. 86. Förf. framhåller (ehuru i annat sammanhang), att »den systematiske indlæring i kildekritik og metode, der i slutningen af forrige århundrede indførtes på Københavns Universitet, ikke var indført på Lunds Universitet i Stilles studietid«.

Stille fick tills vidare sista ordet. Hans mening har därför under 3/4 århundrade med viss rätt kunnat gälla såsom »forskningens aktuella ståndpunkt«. Det skall dock inte fördöljas, att historieskrivarna instinktivt tycks ha tvekat och snarast hellre följt Jensen⁹. Att själv ge sig i kast med problemet fann dock ingen påkallat.

Först vid mitten av 1970-talet togs frågan om Christian V:s roll i slaget vid Lund omsider på nytt upp till vetenskaplig prövning. Det skedde i en – tyvärr otryckt – speciale-avhandling av *Kai-Howard Thomhav*, närmast ägnad »Krigspropagandaen omkring Slaget ved Lund«¹⁰. Såsom redan arbetets titel anger är det inte den realhistoriska problematiken som i första hand engagerat Thomhav. På detta område ansluter han sig i det stora hela till N.P. Jensen. Även Thomhav menar alltså – efter vad det förefaller – att Christian från vänstra flygeln verkligen begett sig till centern men däremot aldrig kom till den högra flygeln. Det senare trycker han hårt på, trots att frågan därom alltså i viss mån ligger utanför det egentliga området för hans undersökning. Till Thomhavs uppfattning på det »propagandahistoriska« området – där han i stort sett saknar föregångare – skall vi återkomma.

Vittnesutsagorna i målen mot Sandberg och Cicignon

Beträffande kung Christians förehavanden efter den danska vänsterflygelns nederlag och flykt (och före hans ankomst på eftermiddagen till Landskrona) står även ett helt annat slags danskt källmaterial forskningen till buds än den berörda slagrelationen. Vad som åsyftas är försvarsinlagorna och vittnesmålen i de rättegångar mot generalmajor Anders Sandberg och överste Johan Caspar von Cicignon för deras förhållande i samband med slaget, vilka anhängiggjordes i början av år 1677. Av de ifrågavarande befälspersonerna var Sandberg chef för vänstra flygeln (där kung Christian och general Carl von Arenstorff uppehöll sig)

9. Se exempelvis *Lars Tingsten*, Slaget vid Lund. Den 4 december 1676 (KFÅ 1926, s. 5-52), s. 37-39, noten (»Jensens framställning ... synes fullt vederhäftig«); däremot *Gunnar Olsen – Finn Askgaard*, Den unge Enevælde 1660-1721 (Politikens Danmarkshistoria, 8, København 1977), s. 196 (»Tidspunktet for og omstændighederne ved hans [Chr. V.] flugt er dunkle og har været stærkt diskuteret«).

10. *Kai-Howard Thomhav*, Krigspropagandaen omkring Slaget ved Lund den 4 dec. 1676. Som denne kom til udtryk via de officielle relationer udgivne af svenske og danske myndigheder (Odense Universitetsbibliotek 79-3135).

och Cicignon chef för centerns andra linje (som också skingrades och drevs på flykten).

I och för sig utgör akterna i målen mot Sandberg och Cicignon ett historiskt källmaterial av ganska hög valör: vittnesmålen avgavs under ed och relativt kort tid efter de omvittnade händelserna. Men materialet har också sina svagheter: vittnesmålen är rapsodiska och osammanhängande, dessutom ofta allmänt hållna och verbalt otympliga. Beträffande speciellt kung Christians agerande kan det antagas ha tett sig inopportunt för vittnena att yttra något som kunde uppfattas som kritik av konungens person. Med dessa reservationer torde materialet, rätt tolkat, kunna medge en någorlunda säker och sammanhängande rekonstruktion av konungens väg från Galgbacken till Landskrona¹¹.

Det särdeles omfattande processmaterialet har naturligtvis inte förbi-setts av den tidigare forskningen. Såväl Stille som Jensen har tvärtom ingående analyserat och sökt draga slutsatser ur detsamma. Slutsatserna har emellertid gått i sär, uppenbarligen främst beroende på att analyserna inte varit förutsättningslösa. Ingendera författaren har kunnat frigöra sig från relationsmaterialets tvångströja. Båda har *a priori* haft sin mening klar om trovärdigheten av relationsmaterialets utsagor och sedan sökt finna stöd för sin respektive tolkning därav genom harmoniserande tolkning av processmaterialet. Detta gäller i synnerhet beträffande Stille.

När Christian V på morgonen bröt upp från sitt kvarter i Svenstorp för att bege sig till slaget torde han ha varit åtföljd av en del av sitt hästgarde (ett kompani, kanske en skvadron) såsom ett slags personlig livvakt¹².

I det kritiska läget efter vänstra flygelns nederlag och flykt (vid 10-1/2 11-tiden) tycks kungen – som tydligen undgått att dras med i den allmänna flykten mot lägret i Skälshög – ha bedömt denna permanenta eskort otillräcklig. Han gav nämligen order om att överste Brockenhus'

11. Processmaterialet: DRA, Krigskollegiet, Akter i Sagen mod Generalmajor Andreas Sandberg, 1677; resp. Registrerede Sager der ikke har kunnet anbringes i »Indkomne Breve«, 470/1677 (Processen mod Cicignon). – Om processen mot Sandberg se *C.J. von Arenstorff*, nedan (not 38) anf. arb. s. 165-177; om materialets källvärde jfr ibidem, s. 127 o. 194. Det heter på det senare stället: »... Grundlaget dannes af beedigede Vidnesforklaringer. Disse ere dog ofte vanskelige at bringe i Overensstemmelse ... Vidnene have undertiden misforstaaet Spørgsmaalet og forklaret om andre Ting, der forefaldt paa en anden Tid og et andet Sted«. Jfr ock *N.P. Jensen*, *Den skaanske Krig 1675-1679* (København 1900), s. 213 f., 217.

12. Slutsatsen baseras dels på generalmajor Sandbergs uppgift att han vid ankomsten till Landskrona möttes av ryttmästare Krabbe »von der Gharde« med muntliga order (från konungen), dels på det förhållandet att gardet tycks ha deltagit i slaget med endast två skvadroner. Jfr *Jensen* (DHT 1899), s. 29.

dragoner, vilka eljest, enligt sin chefs vittnesmål, hade velat gå till högra flygeln, skulle i stället »följa« honom – tydligen alltså *inte* till högra flygeln. På vägen till kungens uppehållsplats mötte dragonerna överste Hans Steensön, vilken nu anslöt sig till dessa. Steensöns avsikt hade eljest varit, »sich auf dem Kirchhof zu setzen«¹³.

Samma tanke – att söka nå fram till högra flygeln – som Brockenhus' dragoner – och överste Steensön? – haft, hade även överste Jacob von Bülow. Han hade under flykten blivit skild från sitt regemente (2:a jyd-ske rytteriregementet) men i stället lyckats hejda spridda delar av general Arenstorffs och generalmajor Sandbergs regementen och av dessa formerat två små skvadroner. Just som han med denna lilla styrka ämnade anträda marschen till högra flygeln passerade kung Christian. Huruvida han då var åtföljd av Brockenhus' dragoner (och överste Steensön) framgår inte av vittnesmålen, men rimligtvis har så varit fallet. Bülow anmälde sin avsikt, som tycks ha godkänts av konungen, vilken dock inte gjorde min av att själv – med Brockenhus' dragoner – vilja ansluta sig till den bülowska styrkan¹⁴. Däremot lät konungen sända en löjtnant till vänstra flygeln – väl närmast till dennas chef, generalmajor Sandberg – med order att flygeln skulle sig »wieder setzen«. Löjtnanten kunde dock inte nå fram till (huvuddelen) av vänstra flygeln, när fienden redan var »zwischen ihnen«. Bülow själv fortsatte emellertid mot högra flygeln men fann snart, att någon möjlighet att komma dit inte förelåg, eftersom vägen spärrades av svenskt rytteri (från centern). Han måste då, liksom den övriga vänsterflygeln, söka sig norrut till Lödde å. Bülow var, låter han förstå, bland de sista som övergick ån¹⁵.

13. Vittnesmål i processen mot Sandberg av överste Brockenhus (vittne 2) och överste Steensön (vittne 3). Steensön förde inget regemente – »weil er nicht zu commendien hätte«, heter det i vittnesmålet – utan tycks ha fungerat som ett slags stabschef (eller »officer till förfogande«) i högkvarteret. Jfr (även till det närmast följande) *C.J. von Arenstorff*, nedan (not 38) anf arb., s. 135. Om vilken kyrkogård Steensön ämnade sig till har meningarna gått isär. Rimligen var det Valkärra kyrka, där högra flygeln kunde antagas vara att finna, inte Allhelgonakyrkan som ju låg bakom de svenska linjerna. Annorlunda *Stille* (SHT 1898), s. 195 och *Jensen* (DHT 1899), s. 11, not 1.
14. Jfr *Jensen* (DHT 1899), s. 9: »Hvis kongen den Gang havde haft til Hensigt at begive sig til den højre Fløj, vilde det have været naturligt, om han havde sluttet sig til Bülow«. *Stille* (SHT 1898, s. 196) vill göra troligt – och *Jensen* tycks dela denna mening –, »att Kristian V red med sina dragoner till centern och här ånyo deltog i kampen«. Processmaterialet ger emellertid inte ens en antydning i sådan riktning, snarare tvärt om.
15. Bülow insände från Kristianstad, dit han kommenderats, en särskild, i punktform uppsatt, berättelse över sina upplevelser och insatser under såväl slaget som den efterföljande flykten (DRA, Krigskollegiet, Udg. Sager, Jan.-Marts 1677). Bülows berättelse eller »interrogatoria« kompletteras av vittnesmål av överstelöjtnant Wortman (General Arenstorffs reg., vittne 25) och ryttmästare Key la Marre (samma reg., vittne 26). –

Beträffande generalmajor Sandberg hade han i trakten av det danska lägret vid Skälshög med 4-5 skvadroner sökt bjuda svenskarna nytt motstånd men misslyckats, varefter flykten fortsattes mot ån. Klockan var ungefär ½ 11 när de flyende skvadronerna nådde lägret¹⁶. Någon eller ett par av de ifrågakvarande skvadronerna tillhörde Reventlows regemente (2:a fyenske). Under den fortsatta flykten från lägret till ån hade Sandberg sällskap med bl.a. ryttmästare Andreas Bugenhagen av detta regemente. Denne har omvittnat, att de därunder passerade »den avbrända byn« (Hoby), vilket tyder på att Sandberg och hans följeslagare övergått vid Krutmöllan¹⁷.

Till Sandbergs tillfälliga uppehållsplats »auf der andern Seite des Passes« (Cicignon) – sannolikt i trakten av Stora Harrie – anlände småningom också överste Cicignon. Han kom som flykting, tillsammans med bl.a. några tiotal officerare, ända fram till ån förföljd av det svenska rytteri, som ingick i, respektive understödde, den svenska centern och som genom sitt överraskande motanfall hade kastat huvuddelen av det danska infanteriet över ända¹⁸. – Det svenska motanfallet torde ha slagits ut vid 11-tiden. Hur lång tid det sedan kan ha tagit för Cicignon och hans följeslagare att förflytta sig – tydligen delvis under strid – från den egentliga slagplatsen fram till ån (Rinnebäcksmöllan?) är vanskligt att bedöma. Rimligtvis kan förflyttningen dock ha tagit på sin höjd två timmar. Senast vid 13-tiden bör därför Cicignon ha inträffat hos Sandberg¹⁹.

Bülow uppger, att han på andra sidan av ån fann ingen »von unsern Scadronen«: de hade alla »schon eine gute Zeit vor uns passiret«. Jensen påstår likväl (DHT 1899, s. 33) – utan minsta stöd i processmaterialet – att »Kongen naaede Aaen efter Oberst J. Bülow«. Denna fria konstruktion har tydligen nödvändiggjorts av Jensens hypotes om kung Christians besök och insats vid centern (jfr *ibid.*, s. 20). Jfr *Stille* (SHT 1898), s. 192 f.

16. »Wahr die Klock halb Elff vor Mittage« (löjtnant Pulows relation). Löjtnant Hans Adam Pulow (vittne 20) hade spontant tillställt rätten en utförlig, mycket upplysande, relation (daterad 13 februari), vilken han även hänvisade till i sitt vittnesmål. Om Pulows relation se *Arenstorff*, nedan (not 38) anf. arb., s. 171 f; relationen avtryckt som bilaga (i övers. till danska) *ibid.*, s. 201-205.
17. Vittnesmål av (förutom Pulow) främst ryttmästare Andreas Bugenhagen (Reventlows reg., vittne 11). Jfr *Jensen* (DHT 1899), s. 32.
18. Cicignon ingav två försvarsinlagor till rätten, en den 8 februari och en den 2 maj 1677. De »stemmer overens i Hovedsagen« (*Jensen*, DHT 1899, s. 38). Jfr *Arenstorff*, nedan (not 38) anf. arb. s. 151 f., not 69 (med utförligt citat). – Av Cicignons första inlaga kan det verka som om hans möte med Sandberg skulle ha skett vid själva »passet« (»dasselbst«), vilket väl måste bero på ett minnesfel eller bara en slarvig formulering. *Jensen* (s. 37) vill ha det till, att mötet skulle ha skett först på andra sidan av Saxån. Såsom *Stille* klart visat (DHT 1900, s. 571) är detta en orimlig tolkning.
19. Krigsrådet Herman Meier fastslog i sitt votum (2 maj), att Cicignon »umb 1 Uhr all die

Cicignon försökte nu ivrigt övertala Sandberg att tillsammans med honom återvända till slagfältet med de trupper som fanns till hands – »Vier Standarte« (eller ungefär 200 man) uppger Cicignon, dock utan närmare precisering. Sandberg framhöll de praktiska svårigheterna härmed men började i alla fall ordna sina förband. Då hördes rop från manskapet, att det var order att marschera till Landskrona och att kungen med resten av armén redan var i förväg. Tydligt under intryck härav – enligt Cicignon – bröt Sandberg upp med sitt folk och marscherade i väg, varefter även för Cicignon och hans officerare inget annat återstod än att, »sakta«, följa efter till Landskrona²⁰.

Så långt Cicignons egen version. Dess riktighet låter sig kontrolleras med hjälp av vittnenas utsagor. Cicignon säger, att han i närheten av Sandbergs uppehållsplats stötte ihop med överste Steensön, »der gleich geritten kam«. Riktigheten härav vitsordas av Steensön. Han uppger att han »jenerseits der Aw« sammanträffat med Cicignon, vilken då uttryckt sin önskan att gå till högra flygeln. Det hade emellertid börjat ropas bland folket, att de skulle marschera till Landskrona, och en överstelöjtnant som Steensön strax därpå mötte hade uttryckligen sagt honom, att de skulle följa efter kungen till Landskrona. Sandberg hade Steensön överhuvud taget inte sett till²¹. Ett annat vittne kunde emellertid intyga att Sandberg »bey der Aw befohlen dass sie halten solten«, men hade trupperna det oaktat »sich erstlich gestellt bey einem Dorffe ungefehr 3 Viertel Meil Wegs von der Aw ab«. Det sist anförda vittnet var trumpeta- ren vid överste Kruses livkompani Hans Michelsön. Enligt Sandberg var Kruses regemente (Jydske adelsfanan, »rostjeneste«) det första som »ieg naaede ofuer Aaen wed Retarden«²².

Den plats, »¾ mil från Lödde å«, som Hans Michelsön syftade på bör ha varit Dösjebro vid Saxån – »det andra passet«, som det kallas i vittnesmå-

bataglie gantz quitiert«. Vad han därvid stödde sig på framgår icke; ej heller vad han förstod med »all die bataglie«. Sannolikt avsåg han tidpunkten för flodövergången. Jfr *Jensen* (DHT 1899), s. 25 (»Klokken kan ikke have været mere end omtrent 12«).

20. Cicignons andra försvarsinlaga (av 2 maj).

21. Steensön avgav (såsom den ende) vittnesmål i såväl målet mot Sandberg som målet mot Cicignon (beträffande det senare såsom vittne nr 1). – Om Cicignons möte och samtal med Sandberg kunde däremot kapten Hans Schack och särskilt kapten Hans Holst (vittne 2 resp. 8 i målet mot Cicignon) vittna. Schack hade också hört »ein murmel und geschrey unther den Leuthen, dass sie solten nach LandsCrone gehen«.

22. Sandberg ingav (liksom Cicignon) två försvarsinlagor, den första daterad 29 januari, den andra 30 april. Citatet härrör emellertid från ett (oundertecknat) »Underdånigste Memorial« av 21 febr. 1677. Sandberg hemställde här, att Kruses officerare skulle höras som vittnen.

len –, närmare bestämt byn Annelöv. Det är nämligen säkert belagt, att Sandberg gjorde halt där med de trupper som han då fått kontroll över. Enligt överste Kruse rörde det sig om, förutom två kompanier (»Standarten«) av hans eget regemente, en skvadron av vardera general Arenstorffs och generalmajor Sandbergs regemente (4:e resp. 3:e jyske) ävensom Brockenhus' dragoner, alltså samma regemente som hade eskorterat konungen från slagfältet. Det bör ha varit vid 15-tiden (eller kanske något tidigare) som Sandberg nådde Dösjebro²³.

Kort därefter anlände dit, med ett mindre följe, även den svårt sårade general Arenstorff. Denne reagerade först mycket skarpt mot att Sandberg hade gått tillbaka men föll undan när ryttmästare Bugenhagen uppgav, att konungen själv hade givit order därom. Påståendet stod ju i samklang med de rykten som tydligen rätt allmänt var i svang bland de retirerande trupperna²⁴. Något fastare underlag härför tycks dock Bugenhagen inte ha haft. Pressad på denna punkt vid krigsrättsförhöret ville han heller inte stå för att han verkligen sagt så – han kunde inte erinra sig det, påstod han nu.

Något vittnesmål utvisande att kung Christian verkligen har gett en sådan order föreligger överhuvud taget inte. I och för sig förefaller det också mindre troligt, att han skulle ha gjort det. Generalmajor Sandberg, till vilken ordern rimligtvis i första hand borde ha meddelats, ger inte ens en antydning därom. Ingen rök utan eld, brukar det emellertid heta. Vad som i detta fall kan ha utgjort »elden« har major Grabow, »regementskamrat« till Bugenhagen och hans följeslagare under reträtten, omvittnat. Han hade hört, uppgav han, hur konungen sagt till den honom åtföljande överjägmästare Hanow (Hahn), att »dieser Tag wäre ein unglückseliger Tag«, och att det vore bäst, att de »sacht nach LandsCrone gingen«. Detta skulle konungen ha sagt »ein guter halbe Meil von der AW«, alltså någonstans mellan Lödde å och Saxån²⁵.

23. Händelserna vid Dösjebro, vilka bör ha utspelats inom loppet av ungefär en halvtimme, kan tidsmässigt bestämmas med ledning av överste Kruses uttryck »gegen den Sonnen-Untergang«, vilket i Pulows relation motsvaras av »Kegen dem Abendt fast«. Solen gick ned kl. 15.30.

24. »Es war eine gemeine Rede, dass die Troupen algemach nach LandsCrone gehen solten«, uppgav löjtnant Jens Tommesen (Kruses reg., vittne 30). – Om vad som hände vid Dösjebro berättar ett flertal vittnen. Jfr *Stille* (SHT 1898), s. 206; *Jensen* (DHT 1899), s. 39 f.

25. Major Grabow (vittne 12) gav dessa upplysningar som svar på fråga 26: vilka order konungen hade sänt till Sandberg? Enligt Pulow var det Grabow, icke Bugenhagen, som först hade sagt, att konungen gett order om marsch till Landskrona. Jfr *Arenstorff*, nedan anf. arb., s. 154; *Stille* (SHT 1898), s. 207; *Jensen* (DHT 1899), s. 35, 40.

Grabows, visserligen något vaga, avståndsangivelse pekar på en plats inte särdeles långt från den där Cicignon och Sandberg möttes. Även tidpunkten kan ha varit ungefär densamma. Flera omständigheter talar nämligen för att konungen då verkligen har befunnit sig där i grannskapet, bl.a. den att hans tidigare följeslagare, överste Steensön, otvivelaktigt gjorde det liksom även att hans tidigare eskort, Brockenhus' dragoner, någonstans mellan Lödde å och Dösjebro trädde under generalmajor Sandbergs befäl²⁶. Att ryktena om kung Christians personliga reträtt till Landskrona var i svang redan innan Sandberg bröt upp från trakten av Stora Harrie är säkert belagt²⁷.

Frågan blir nu, om kung Christian rentav här har sammanträffat med Sandberg – före Cicignons ankomst – och därvid gett honom vissa order eller direktiv. Inte heller härom finnes något direkt vittnesbörd. Säkert är däremot, att ett sådant sammanträffande *har* ägt rum någon gång efter det att vänstra flygeln blivit slagen och drivits på flykten. Detta framgår nämligen klart, såväl av anklagelsesakten mot Sandberg som av dennes egen försvarsinlaga till bemötande av generalfiskalens anklagelser.

Till bemötande av anklagelsen för att ha flytt till Landskrona utan att – trots konungens »mündlichen und hinterbrachten ordre« – ha försökt samla upp och ordna de flyende framhåller Sandberg i sin inlaga av den 29 januari, att han, då konungen red förbi honom »auffm Felde«, var en av de sista officerarna av vänstra flygeln och hade blott ett fåtal officerare hos sig och därför livligt föreställde konungen svårigheterna med att få stopp på de flyende. Han hade i alla fall försökt, om än med tämligen klen resultat. När han senare – vid bron över Saxån – sammanträffade med general Arenstorff hade denne befallt honom, »ihm allgemäch nach Lands-Cron nachzufolgen« (vilket han då hade gjort). I fortsättningen betonar Sandberg bl.a., att han själv aldrig avsett »die Armee zu verlas-

26. Ännu ett indicium i samma riktning ger möjligen det vittnesmål som avgavs av major Schönfeld (Prins Frederiks reg:te, vittne 5 i målet mot Cicignon). Schönfeld berättade, att han »jenseits der Awe ... nach dess Obristen Befehl zwey feindliche Standarten von einem Kerl genommen, welche an Ihre Königl. Mayst. seind gebracht worden«. Även Cicignon uppger (i sin andra inlaga och möjligen inspirerad av Schönfelds vittnesmål), att han under flykten låtit »aufheben und mitnehmen« två blå fiendestandar, vilka »Ihr Königl. Maytt zu handen gebracht sein«. Helt klart framgår det väl inte, att överlämnandet av standaren till konungen verkligen har skett omedelbart efter passerandet av ån (där Schönfeld och Cicignon skildes åt). Historien blir dock eljest ganska poänglös. Jfr Arenstorff, nedan anf arb., s. 153 (»Kongen tog de to Standarter, som Schönfeldts Tjener havde taget op paa Marken ..., med sig, og red sin Vej«).

27. Det förtjänar uppmärksammas, att det i alla vittnesmålen härom talas om att gå »sacht« eller »allgemach« till Landskrona.

sen«. När han följde efter de flyende var det för att »auff ordre« söka hejda och bringa dem »zum Stande«. – Sandberg erkänner – eller hävdar – alltså, inte blott att han under flykten verkligen har sammanträffat med konungen utan även att han av denne *beordrats* att (följa efter och) söka stoppa de flyende.

Den springande punkten är, vad Sandberg kan ha menat med uttrycket »på fältet«. Menade han därmed – såsom Stille hävdade (och även åklagaren möjligen har trott) – »den egentlige Valplads«, dvs. trakten av Galgbacken, eller – såsom Jensen tänkte sig – en plats »Nord for Kjefflinge Aa«^{28?}

I det omfattande frågeformulär som av rätten förelades vittnena till besvarande löd fråga 25: »Wass Ihr Königl Majestet dem General Major Sandberg befohlen, als Sie ihm, da der lincke Flügel sich eerst auff die Flucht begeben hatte, selber zugesprochen?« Inget enda av de 31 vittnena visste något härom – de flesta torde ha uppfattat frågan såsom avseende ett möte i trakten av Galgbacken. Så inte överste Steensön. Han hade ej hört vad konungen befallt Sandberg, uppgav han, eftersom han då hade ridit i förväg (»vorausgeritten«). Den följande frågan 26 – vilka order konungen hade *sänt* till Sandberg? – kunde Steensön inte heller besvara, eftersom han överhuvud taget inte hade sett till Sandberg »über der AW«²⁹. Det är tydligt, att åtminstone Steensön har uppfattat fråga 25 såsom avseende ett möte *norr om ån*. Han hade – så som frågan var formulerad – knappast kunnat göra detta, om han inte *vetat*, att ett sådant möte verkligen förekommit.

Det föreligger emellertid också två direkta vittnesutsagor om ett möte norr om ån mellan konungen och Sandberg. De härrör båda från officerare tillhörande Sehesteds Sönderjydske regemente.

Enligt kornett Nicolaus Holtz hade konungen kommit till generalmajor Sandberg »über der AW ungefehr 1 Meil Wegs« och då tillsagt honom, »er solte dar halten und alles was dahr kähme solte sich bey ihm setzen«. Hur länge generalmajoren sedan höll där kunde Holtz dock inte säga, eftersom han själv ridit vidare till Landskrona för att låta förbinda sig³⁰.

Holtz' äldre regementskamrat, ryttmästare Benedix Powisch – de båda har möjligen varit i sällskap – uttryckte sig inte lika rakt och entydigt³¹.

28. Stille (DHT 1900), s. 570; Jensen (DHT 1899), s. 34. Jfr Jensen, Den skånske Krig (1900), s. 214 f.

29. Jfr ovan, s. 32 (med not 21) samt not 25.

30. Jfr Arenstorff, nedan anf. arb., s. 152; Jensen (DHT 1899), s. 33 f; Stille (DHT 1900), s. 569 f.

31. Både Powisch (vittne 8) och Holtz (vittne 17) gav sina ifrågavarande upplysningar som

Powisch hade inte själv varit närvarande när Sandberg övergick ån, förklarade han, utan hunnit upp honom först »ungefähr ½ Meil über der AW«, då folket redan hade »sich wieder gesetzt«. Han fortsätter sitt vittnesmål: konungen hade också själv befallt »sie solten Trouppen machen das beste sie köndten«³².

Något som frapperar vid en jämförelse mellan Holtz' och Powischs vittnesmål är givetvis de avvikande avståndsuppgifterna³³. Medan Powisch tycks avse en plats ungefär halvvägs mellan Lödde å och Saxån, synes Holtz å sin sida mena, att konungens möte med Sandberg skett först i närheten av Saxån (Dösjebro), en tolkning som styrkes av att han på ett likartat sätt anger platsen för mötet mellan Arenstorff och Sandberg. Det är svårt att finna någon annan förklaring härtill – alla andra vittnesutsagor och indicier pekar i annan riktning³⁴ – än ett rent minnesfel från Holtz' sida.

Hur som helst: det väsentliga är, att både Powisch och – i synnerhet – Holtz klart vittnar om ett möte konungen – Sandberg norr om Lödde å, vilket därmed torde få anses säkert belagt. Det måste då rimligtvis också vara det mötet som Sandberg själv i sin inlaga alluderar på. Om icke, skulle han för rätten ha helt förtigit detta viktiga sammanträffande med konungen, något som förefaller nästan otroligt³⁵.

Allt som allt – med hänsyn tagen även till de indicier som pekar mot att kung Christian har befunnit sig i närheten då Cicignon och Sandberg möttes norr om Lödde å – får det anses nästan säkert, att konungen, strax innan Cicignon anlände, har sammanträffat med Sandberg och därvid

svar, inte på fråga 25 utan på fråga 27: »Ob der General Major Sandberg commendirt hat, dass der lincke Flügel, wie er über die AW passiert war, solte Halte machen?«

32. Jfr *Arenstorff*, nedan anf. arb., s. 152, not 70; *Stille* (SHT 1898), s. 207, 208 med not 1; *Jensen* (DHT 1899), s. 34.

33. Det må här påpekas, att den plats där, enligt Powisch, konungen hade befallt, att man skulle »Trouppen machen« – »ungefähr ½ Meil über der AW« – bör ha nästan sammanfallit med den plats – »ein guter halbe Meil von der AW« – där, enligt Grabow (se ovan, s. 33), konungen hade yttrat, att det vore bäst att »sakta gå till Landskrona«. Förhållandet kan medge olika slutsatser, t.ex. den att vittnenas avståndsuppgifter överhuvud taget bör tagas med en nypa salt – alla övergick inte ån på samma ställe! –, alternativt den att konungens ödesdigra yttrande till överjägmästare Hahn har fällt bara en kort stund efter det att generalmajor Sandberg beordrats att hejda och ordna de flyende.

34. Jfr dock *Stille* (SHT 1898, s. 208 f.). Stille hävdar, att det verkligen var först vid Dösjebro som konungen (efter att ha kommit dit via Kävlinge) upphann Sandberg.

35. Det må här också påpekas, att det skulle ha varit tämligen meningslöst, eller åtminstone överflödigt, från konungens synpunkt att från trakten av Galgbacken låta sända en löjtnant med halt-order till »vänstra flygeln« (se ovan, s. 30), om han nämligen strax innan hade personligen sammanträffat med dennas chef och därvid gett honom motsvarande order muntligt.

gett honom order att hejda och ordna de flyende. Det oaktat tycks han kort därpå, och utan att därom orientera Sandberg, ha för egen del »i sakta mak« begett sig vidare till Landskrona³⁶. Sedan ryktet härom mycket snabbt spritt sig bland trupperna blev Sandbergs uppgift helt olöslig.

Den rekonstruktion av Christian V:s väg från Galgbacken närmast till Saxån, som här har försökts med stöd av svar- och vittnesmålen i processerna mot generalmajor Sandberg och överste Cicignon, är ju ingalunda »heltäckande« och delvis baserad på bräckligt underlag. En svaghet – vars betydelse dock inte skall överdrivas – är, att tidsberäkningarna endast i några få fall låter sig beläggas med direkta utsagor i källmaterialet.

De fasta hörnstenarna för en rekonstruktion av tidsschemat utgör tidpunkterna för respektive de flyende skvadronernas återkomst till lägret, kl. 10.30, och mötet mellan Arenstorff och Sandberg vid Saxån, kl. 15. Under de mellanliggande timmarna har Sandberg förflyttat sig från Skälshög över Krutmöllan/Stora Harrie till Dösjebro (vid Saxån). Ungefär på halva vägen (norr om Lödde å) har han haft sitt möte med konungen. Detta möte har till tiden något föregått mötet Cicignon – Sandberg, vilket i sin tur torde ha ägt rum senast vid 13-tiden.

Det är tydligt att, även med en viss felmarginal inlagd i tidsschemat, detta dock blir så pass snävt, att inget tidsmässigt utrymme gärna kan ha funnits för ens ett tillfälligt besök, än mindre en aktiv stridsinsats, av konung Christian vid vare sig högra flygeln eller centern. Än mindre kan det ha funnits någon praktisk-fysisk möjlighet för honom att ta sig dit, vare sig före eller efter sammanträffandet med överste Bülow.

Slutsatsen måste då bli, att kung Christians väg har gått från Galgbacken direkt till Lödde å – som torde ha passerats senast vid 12.30-tiden – och därifrån vidare över Stora Harrie – Dösjebro till Landskrona.

Källkritiskt blir konsekvensen, att den version som de svenska relationerna förmedlar faktiskt torde vara s.a.s. i princip riktig³⁷, den danska slagrelationens framställning däremot helt gripen ur luften, ett oblygt – eller desperat – försök till heroiserande mytbildning.

Det danska relationsmaterialet

Ungefär ett årtionde före debatten mellan Arthur Stille och N.P. Jensen om »Christian V i slaget vid Lund« utkom ett arbete, som i viss mån

36. Jfr *Jensen* (DHT 1899), s. 43.

37. Bielkes påstående att kung Christian (och prins Georg) var bland de första att rädda sig över ån är dock inte korrekt.

föregrep denna debatt, även om dess egentliga syfte var ett helt annat än att belysa Christian V:s roll i slaget. Arbetet, författat av en sentida släkting, *C.J. von Arenstorff*, var närmast en plaidoyer för »Generalerne Friderich og Carl von Arenstorff«, vilka enligt författarens mening blivit alltför hårt, ja upprörande orättvist, bedömda av eftervärlden³⁸. Arbetet hade otvivelaktigt sina svagheter – bl.a. sammanhängande med tendensen – men dock en högre kvalitet än man kunde tro med hänsyn till den nedlåtande behandling som Stille och Jensen bestod det.

I en bilaga till sin bok skriver *C.J. von Arenstorff*:³⁹

»I Gehejmearkivet findes i Danske Kongers Samlinger to Beretninger om Slaget ved Lund, begge daterede Landskrona den 5 Decembr. 1676. Det er to Udkast eller Kladder, skrevne paa brækket Papir, med mange Tilføjelser og Rettelser. Fremstillingen er nogenlunde ens i dem begge, men de afvige i to Punkter fra hinanden. I den ene, som vi ville kalde Nr. 1, findes en Meddelelse om, at Kongen før sin Flugt ... har haft en Samtale med Frederik Arenstorff, der raadede ham til at flygte og lovede at vinde Slaget, hvorefter Kongen nedlagde Kommandoen i hans Haand. Fremdeles findes en lang Redegjørelse før Tabene af faldne, saarede og savnede Officerer m.v. ... Den anden, som vi ville kalde Nr. 2, medtager ikke disse to Punkter... Nr. 2 ligger til Grund for den trykte Piece, som findes i det Kgl. Bibl. i Hjelmtjernes Samling Nr. 2698 4°, men den har af Kladden Nr. 1 optaget Beretningen om de døde, saarede og savnede Officerer.«

Vad *C.J. von Arenstorff* kallar »Kladden nr 1« är den ovan (s. 24-26) presenterade (refererade), veterligen endast i handskrift föreliggande, relationen. Den andra, likaledes på tyska avfattade men, till skillnad från den förra, till trycket beforderade, relationen, »Kladden nr 2«, har i konceptversionen följande titel: *Relation von der den 4 Decembr. bey Lunden in Sconen zwischen denen Konigl. Dennemarkischen vnd Konigl. Swedischen armeen gehaltener bataille de dato Landscron den 5 Decembr. 1676*⁴⁰. Denna relation har i själva verket tryckts i ett flertal »upplagor« (eller varianter), på såväl tyska som danska⁴¹.

38. *C.J. von Arenstorff*, *Generalerne Friderich og Carl von Arenstorff*. Oplysninger og Berigtigelser efter trykte og utrykte Kilder (Kjøbenhavn 1889).

39. *Arenstorff*, s. 206-211: bilaga 2. (Citatet s. 206 f.)

40. Beträffande den nuvarande förvaringsplatsen – för båda koncepten – se ovan, not 4. – I övers. till franska föreligger »Kladden nr 1« handskriftligt i svenska Riksarkivet, t.o.m. i två varianter, den ena med fullständig och den andra med förkortad (och något överarbetad) text, den senare med datering enligt nya stilen (SRA, Krigshist. saml., vol. 18:5, M 1334). Där förvaras också en, märkligt nog, *svenskspråkig* (otryckt) version av »Kladden nr 2« (»En sann och Perfect berättelse af det stora slaget« etc.). Jfr *Thomhav*, s. 109 och s. 187 f. (noter), där de fullständiga titlarna på de översatta varianterna återges.

41. Se [*G.E. Klemming*,] *Kongl Bibliotekets samling af samtida berättelser om Sveriges*

Bägge relationskoncepten är alltså daterade »Landskrona den 5 december 1676«. Deras respektive titlar är ju också ganska likartade. De är vidare otvivelaktigt båda skrivna av en och samma hand, vilken – såsom K.-H. Thomhav påpekat – har tillhört Johan Moth, kunglig sekreterare och arkivarie i Tyske Kancelli⁴². Redan dessa omständigheter låter ana – vilket ett parallellstudium av textinnehållet bestyrker – att de bägge relationerna inte blott är nära »besläktade« utan snarast att betrakta som två versioner av en och samma relation.

Vad som formellt skiljer de två versionerna åt är dels vissa dispositionella olikheter, dels ett mera koncentrerat framställningssätt i »kladden nr 2« – denna är överhuvud taget betydligt kortare än »kladden nr 1«. Viktigare är emellertid de sakliga skiljaktigheterna. I »kladden nr 2« inte ens antydes, att kung Christian lämnade slagfältet medan kampen ännu pågick. I gengäld har här inte blott hans utan även vissa prominenta befälspersoners, i »kladden nr 1« yvigt lovordade, individuella insatser högst väsentligt nedtonats.

Bägge koncepten, men främst »kladden nr 2«, har – såsom redan antytts – utsatts för en rätt omfattande överarbetning i form av textändringar och marginaltillägg. Åtskilliga marginalanteckningar i »kladden nr 2«, men även åtskilliga smärre ändringar av formell natur, har gjorts av en hand, vilken – såsom N.P. Jensen först påpekat – otvivelaktigt har tillhört kung Christian själv⁴³. Därmed står det fullt klart, att det här rör sig om en i eminent mening officiell framställning.

De anmärkningar av saklig innebörd som kung Christian gjort i marginalen till »kladden nr 2« har mestadels inte karaktär av texttillägg i egentlig mening. Det rör sig snarare om påpekanden att vissa utelämnade sakuppgifter borde medtagas och inarbetas i texten (vilket också torde ha skett i den förlorade utskrift av »kladden nr 2« vilken tjänat som tryckningsmanuskript). Det meddelas sålunda i »kladden nr 2«, att konungen jämte prins Georg var överallt tillstädes, där det gick hetast till, uppmuntrade soldaterna och även anförde dem mot fienden. Kung Christian

krig (Stockholm 1888-1891), s. 194 (ett av trycken med datering enligt »nya stilen«: 15 december); Bibliotheca Danica. Systematisk Fortegnelse over den danske Literatur ... i Det store Kongelige Bibliothek i Kjøbenhavn. Udg.... ved Chr. V. Bruun, III (Kjøbenhavn 1896), sp. 226. Jfr Jensen (DHT 1899), s. 12; Thomhav, s. 113 (den tyskspråkiga utgåvan tryckt tidigare än den danskspråkiga). – I senare tid båda koncepten tryckta (högst onöjaktigt): Handlingar rörande Sveriges historia ur utrikes arkiver, ed. And. Fryxell, 1 (Sthlm 1836), s. 357-385 (Acta Sueco-Danica 1675-79).

42. Se Thomhav, s. 110 och 189, not 11.

43. Se Jensen (DHT 1899), s. 12; jfr Thomhav, s. 189, not 12.

har gjort följande kommentar i marginalen: »addatur vom Printzen de rege dass er in action ist gewesen« (vilket föranlett ett längre texttillägg på en bilagd lös lapp). Konzeptförfattaren har vidare uppgett, att konungen, sedan han kommit till högra flygeln, »mit dero Leibgarde auff den Feind getroffen«. Kungen har i marginalen påpekat, »dass die garde 12 mahl getroffen«. Mera karaktär av rent texttillägg har den kunglige kommentatorns anmärkning (som dock även den inarbetats i texten på den lösa lappen), att han, innan han begav sig till högra flygeln, »sich bemühet den linken Flügel wieder zum Stande bringen«⁴⁴.

Det mest anmärkningsvärda med dessa kung Christians egenhändiga marginalanteckningar i »kladden nr 2« är, att de efterlysta sakuppgifterna faktiskt förekommer redan i »kladden nr 1«, och där i den löpande texten. Förklaringen till detta förhållande skall vi återkomma till.

Det framkom småningom ytterligare en officiell dansk relation om Lunda-slaget. Denna föreligger i såväl koncept som tryck, och i tryck på såväl tyska som danska⁴⁵. Det ursprungliga konceptet är emellertid på tyska och har, såsom N.P. Jensen först påpekat, författats av Christian V:s förtrogne och allt-i-allo, generalauditören och krigsrådet Herman Meier⁴⁶. Konceptets titel är följande: *Relation von der zwischen der Königl. dannemarkschen und der Königl. schwedischen Armeen gehaltener Bataille bey Lunden in Schonen, Montags am 4. Decembr. 1676*⁴⁷. Till skillnad från de båda förut nämnda saknar det Meierska konceptet datumangivelse. Det har emellertid med säkerhet tillkommit (flera dagar) efter den 5 december, alltså senare än Landskrona-koncepten, och troligen i Köpenhamn⁴⁸.

44. Jfr *Thomhav*, s. 111; s. 189, not 13.

45. Beträffande de tryckta versionerna se *Bibliotheca Danica*, III, sp. 226. Jfr *Thomhav*, s. 188, not 8-9. – Den danskspråkiga versionen i handskriftlig form i en volym (vol. I) av »Original-Manuskript til Kong Christian den Femtes Krigshistorie 1670-1678«, vilken sammanställts inom Krigskollegiet och numera förvaras i Rigsarkivet: DRA, Krigskollegiet, Litteraria, Original-Manuskript etc., vol I, nr 62/1676. Titeln är här: *Relation om Bataillen som imellum den Kongl. Danske oc Svenske Armeer blef holdt wed Lund i Schaane dn 4 Decembr. 1676*.

46. *Jensen* (DHT 1899), s. 8, not 1; jfr *Thomhav*, s. 190, not 15.

47. DRA, Krigskollegiet, Udgaæde Sager (Depeches), Okt.-Dec. 1676, nr. 1622. Jfr *Thomhav*, s. 188, not 7.

48. »At dette koncept er det sidste af de tre« hävdas, otvivelaktigt riktigt (jfr nedan!), av *Thomhav* (*Thomhav*, s. 112). Annorlunda *Jensen* (DHT 1899), s. 11 f. Felaktig är däremot säkerligen *Thomhavs* gissning (s. 190, not 16), att datumangivelsen 7 december i den tryckta (tyskspråkiga) relationen refererar till koncipieringstidpunkten. Enligt Meier hade den svenska armén strax före slaget förstärkts med bl.a. Ebbe Ulfeldts och Pontus De la Gardies »unterhabenden corps«. Ulfeldt och De la Gardie anlände emel-

Mellan Meiers relation och Landskrona-relationen (eller relationerna) föreligger ett stort antal formella och även rent verbala likheter. Belysande är följande parallellcitat:⁴⁹

Landskrona-rel:n (»kladden nr 2«)

In wärender dieser gantzer action haben Ihre Königl. Mt. zugleich mit Dero H. Bruder Prince Georg sich überal, wo es am [scharffesten, ändrat till:] heisesten dahergangen, gefunden, Dero Soldaten encouragiret, auch selbst sie auf den Feind angeführet.

Meiers relation (konceptet)

Ihr K.M., wie Sie nebst Prince Georg in der action allenthalben da dass Feuer am heisesten zu stelle waren, und die sqwadronen und bataillonnen anwieseten...

Det kan inte vara någon tvekan om att Meier har använt Landskrona-relationen såsom förlaga, när han avfattade sin egen relation⁵⁰. Denna har delvis nästan karaktär av sammandrag av den äldre relationen och skulle därför kunna betecknas som »version 3« av den officiella danska slagrelationen.

Meiers relation – »version 3« – skiljer sig likväl i några hänseenden markant från Landskrona-relationens bägge versioner. Det är dessa skilljaktigheter som gör Meier-relationen intressant.

Denna är först och främst (skenbart) mycket återhållsam beträffande kung Christians (och hans broders) personliga insatser i slaget. Den inte ens antyder att konungen kommit till högra flygeln. Den säger bara (konceptet), att konungen, när vänstra flygeln vek och fienden »auf unse-re Infanterie los ging«, försökte »den lincken Flügel... wiederumb in Ordnung zu bringen und anmahneten das Fussvolck zum Stande«⁵¹. Därutöver meddelas – denna passus citerades nyss ovan – att konungen och prinsen var överallt tillstädes där det gick hetast till och gav anvisningar åt skvadroner och bataljoner.

Det är av dessa formuleringar som Jensen – och efter honom Thomhav – sluter, »at kongen har været til Stede ved Centrum [men inte högra

lertid i själva verket först den 9 december (Erik Dahlberghs relation till fältmarskalken Banér: SRA, Krigshist. saml., M 1334; jfr *Thomhav*, s. 117). Den 9 december torde därmed få anses såsom *terminus post quem* för koncipieringen av Meiers relation.

49. Jfr *Thomhav*, s. 132.

50. Mycket instruktivt är följande exempel. I »kladden nr 2« uppges felaktigt, att svenska armén övergick Lödde å »unweit Borreby«; i Meiers relation (konceptet) säges det, än mera kategoriskt, att övergången skedde »bey Borreby«. Jfr *Thomhav*, s. 113.

51. Jfr *Thomhav*, s. 133 f.

flygelns] Kamp«⁵². Detta är säkerligen en alltför vittgående slutsats. Vad som kan konstateras är blott, att detta torde vara vad relationsförfattaren velat suggerera läsarna att tro – utan att därför uttryckligen påstå, att så verkligen förhöll sig.

Båda de signifikativa meningarna har nämligen av Meier nästan ordagrant övertagits från Landskrona-relationen. Vad Meier själv bidragit med är endast de korta tilläggen att *fotfolket* manades att stå och att anvisningar gavs åt (skvadroner *och*) *bataljoner*. Ingenting talar för för att Meier haft någon saklig grund för dessa allmänt hållna tillägg⁵³. Om han hade haft det, skulle han säkerligen inte svävat så på målet utan uttryckt sig mera konkret och rakt på sak om den kunglige fältherrens insatser.

På andra punkter där Meiers relation skiljer sig från Landskrona-relationen är avvikelserna ännu mera avslöjande beträffande relationens verkliga karaktär och syfte.

Trots sin starka pro-danska tendens sticker Landskrona-relationen (båda versionerna) inte under stol med, att den danska vänsterflygeln i slagets inledningsskede blev slagen av den svenska högerflygeln. Meier söker däremot i sin relation beslöja detta obehagliga faktum⁵⁴. Än mer. Medan Landskrona-relationen låter utgången av slaget bli, visserligen inte – som i verkligheten – ett nederlag men heller inte motsatsen, förvandlas den i Meiers version till »en endelig dansk sejr«⁵⁵. Detta illusionsnummer har åstadkommit på så sätt, att Meier i sin slagskildring utelämnat hela slutskedet.

Inför en så ogenerad manipulation med fakta har inte ens en Stille kunnat undgå att notera, att »denna relation alldeles ej giver någon tillförlitlig bild av slagets gång«⁵⁶. Detta i och för sig riktiga omdöme är närmast ett *understatement*.

Förhållandet mellan Landskrona-relationens två versioner

Vi har ovan konstaterat, att Meiers relation – »version 3« av den officiella danska relationen om slaget vid Lund – med säkerhet koncipierats senare än »Landskrona-relationens« två konceptversioner, båda dagtecknade den 5 december (ehuru möjligen fullbordade först någon eller några

52. *Jensen* (DHT) 1899), s. 11; så redan *Stille* (SHT 1898), s. 196 f.

53. Av motsatt uppfattning är tydligen *Thomhav* som dock, riktigt nog, konstaterar, att Meiers uppgift att konungen manade fotfolket att stå »svæver så at sige frit i luften, idet der ikke som baggrund er sagt noget om besværligheder...« (*Thomhav*, s. 123).

54. *Thomhav*, s. 120.

55. *Thomhav*, passim (citatet s. 145).

56. *Stille* (SHT 1898), s. 196 f.

dagar senare). Mellan de två Landskrona-koncepten inbördes – liksom mellan dem och Meier-relationen – föreligger, såsom också framgått, en mycket nära släktskap. Frågan är nu, i vilket förhållande Landskrona-koncepten står till varandra, dvs. vilkendera som är primär och vilkendera som är sekundär. Detta är ingalunda likgiltigt, trots att båda koncepten är dagteknade samma dag. Ty, såsom K.-H. Thomhav nog så riktigt skriver, »en meget væsentlig forudsætning for en propagandaanalyse af et udgivet relationsmateriale er den kronologiske bestemmelse af samme«⁵⁷.

Men kan det då i detta fall vara någon tvekan om släktskaps- eller beroendeförhållandets rätta karaktär? Såsom vi sett ansåg åtminstone C.J.v. Arenstorff inte detta. Han betecknade ju, utan närmare motive-ring, de två koncepten »kladden nr 1« resp. »kladden nr 2«, därmed angivande i vilken ordning de skulle ha tillkommit. Arenstorffs uppfattning har dock icke biträtts av den senare forskningen. Både Jensen och Stille förutsatte tydligen, att beroendeförhållandet vore det motsatta⁵⁸. Till deras uppfattning har nu också Thomhav anslutit sig. Han är också den förste som verkligen underkastat problemet en prövning. Det kan vara värt att följa honom i spåren.

Thomhav skriver: »Allerede dateringen giver et tydeligt fingerpeg«, dvs. antyder problemets lösning⁵⁹. Vad Thomhav syftar på är, att det ena konceptet (rubrikmeningen) »oprindelig er blevet dateret 4. dec. og derefter rettet til 5. dec.«, medan däremot det andra konceptet redan från början haft dateringen 5 december. Det är klart, menar han, att det koncept som först daterades den 4 december måste vara det äldsta. I konsekvens härmed betecknar han också detta koncept »Koncept 1« och följaktligen det andra »Koncept 2«. Med föregripande av undersökningens resultat kommer här i stället att användas beteckningarna »Version 1« resp. »Version 2«, varvid »version 1« motsvarar Thomhavs »koncept 2« (Arenstorffs »kladden nr 1«) och »version 2« Thomhavs »koncept 1« (Arenstorffs »kladden nr 2«).

Detta kan förefalla invecklat. För att strax göra det hela begripligt för läsaren skall nedan mot varandra ställas de bägge konceptens resp. rubrikmeningar. I parallelställningen kursiveras ett par likartade ord av signifikativ betydelse. Att två av dessa i den högra spalten satts inom

57. Thomhav, s. 61.

58. Jensen (DHT 1899), s. 12, 15; Stille (DHT 1900), s. 562.

59. Thomhav, s. 110.

parentes betyder, att de omedelbart efter nedskrivandet åter strukits. Redan därav torde var och en kunna räkna ut, vilkendera versionen som måste vara den primära och vilkendera som är sekundär.

Version 1 (= »koncept 2«)

Relation der den 4 Decembr bey Lunden in Sconen *gehaltener* Hauptaction zwischen *beiderseits* Konigl. Mt. Mt. zu Dennemark vnd Sweden, welche (Ihren arméen) selbst in person (beygewohnt) zugegen gewesen. Auss Landscron den 5 Decembr. 1676.

Version 2 (= »koncept 1«)

Relation von der den 4 Decembr. bey Lunden in Sconen (*gehalte* – sic) zwischen (*beiderseits*) denen Konigl. Dennemarkschen vnd Konigl. Swedischen armeen *gehaltener* bataille de dato Landscron den (4) 5 Decembr. 1676.

Endast en sak kan möjligen vara ägnad att vålla huvudbry: hur kunde relationsförfattaren (Moth) i *version 2* först datera 4 dec. trots att förlagan – hans egen *version 1* – hade 5 december? Svaret är enkelt: det rör sig otvivelaktigt om en lapsus, förmodligen suggererad av datumangivelsen 4 december i rubrikmeningens början.

Strängt taget borde hela problemet därmed få anses löst, men så väl är det kanske ändå inte. Det framgår nämligen av den skrivtekniska utformningen, att rubrikmeningen i *version 2* har skrivits till först efter det att själva relationstexten redan förelåg. Därmed öppnas en teoretisk möjlighet, att relationstexten i »version 2« verkligen har skrivits först, därefter »version 1« (inklusive rubrikmeningen) och allra sist rubrikmeningen i »version 2«. Även om denna teoretiska möjlighet förefaller mycket långsökt, bjuder försiktigheten att driva undersökningen vidare.

Såsom Thomhav nämner har man i *version 1* (= Thomhavs »koncept 2«) velat omarbета (utvidga) den ursprungliga – summariska och även oklara – framställningen av slagets slutfas. Eftersom utrymme saknats i konceptets marginal för den nya versionen av slutfasen, har konceptförfattaren (Moth) då måst nedskriva denna »på et nyt ark papir, og ved tegnet »99« ... indføjet i det oprindelige koncept«⁶⁰. Vad Thomhav inte nämner är, att motsvarande invisningstecken (»99«) markerats på motsvarande plats också i *version 2* (= Thomhavs »koncept 1«). Nedan följer en parallelluppställning *version 1* – texttillägget på det lösa (halv-)arket – *version 2*. Tillägg till den ursprungliga texten har satts inom klammer ([]), strykningar inom parentes, särskilt signifikativa ordsekvenser (textpartier) kursiverats.

60. Thomhav, s. 126.

Version 1

... nahmen ... die unsrigen dess Feindes artillerie welcher sie sich mehr als 3 á 4 Stunde ... bedienet [und zu dreyen mahlen die dänsche Losung darauss geschossen, auch damit] den feind also bald auf die Flucht gebracht, und ihn obligiret durch die Stadt Lunden sich zu retiriren. *In welcher flucht ... die unsrigen ... auch eine Heerpaucke vom feinde erobert und gantz vermeineten die bataille gewonnen zu haben.*

99

Der flüchtige feind ... zog seine trouppen wieder an sich, *welche nach Malmö geflüchtet waren*, bey welchen Ihr König selbst sich befand, und lang von den seinigen gemisset.

Separat texttillägg

99

(Allein) *Wie [aber] dess feindes rechter flügel, so anoch zimlich frisch, welcher mit unserm linken flügel biss an die Awe gefochten, vernahm, dass Ihr gantzer Linker flügel in aller eille sich durch Lunden retiriren muste, und das feld quitirte, ... recolligirte er sich wieder ... und fing an seinen march gleich nach unserer rechten flügel zu nehmen, welcher schon etliche Stunde meister von dem platz der bataille und dess feindes stuken war ...*

Wie nun des feindes Linker flügel, *so schon seine retraite durch Lunden auf dem Wege gen Malmö genommen*, ihren rechten flügel in vollem anmarch auf unsren rechten flügel sahen ... setzte er sich [wieder] und nahm seinen march gegen unseren rechten flügel, welcher schon mit des feindes rechten flügel [wieder] *in action gerathen wahr ...*

Version 2

... des feindes artillerie unss bemächtiget, *daraus die Dänsche Lösung zu dreyen mahlen geschossen, und ... wieder den feind gebraucht, Ihn dadurch auff die flucht gebracht, dass er sich durch Lunden retiriren müssen. In welcher retirade ... sampt eine (Heer) paar Heerpaucken erobert haben.*

99

Wie aber des feindes rechter flügel (so mit unserm linken flügel biss an die awe gefochten, die retraite des linken flügels durch Lunden vernommen) gesehen, dass dessen linker flügel unss das feld gelassen und sich durch Lunden retiriren müssen, hatt er seinen march auf unsern rechten flügel zu genommen.

und den Linken flügel wieder an sich gezogen, Da es dan abermahlen zu einer (Haupt)action gekommen.

Wie dan auch die andere trouppen so unsern Linken flügel verfolget und noch frisch waren und die unsrigen von hinten umbringen, ehe sie sich dessen versahen und keinen frischen Feind mehr vermuthet, dennoch tapfer mit ihnen gefochten, biss sie die nacht von einander geschieden und unsere leute ... ermüdet und kein Kraut noch Loth mehr gehabt, und dessfalls mit den blossen Degen auf den Feind [zu verschiedenen Mahlen] getroffen. Haben sie sich endlich in des feindes gegenwart mit guter order sowohl infanterie als cavallerie abgezogen. Der Feind ... nicht hatt können verfolgen.

(Und) (Wie) Da dan auch die andere feindliche trouppen so unseren linken flügel verfolget hatten und noch frisch waren [dazu gekommen und] die unsrigen von hinten unvermuthlig umbringet haben. Nichtes desto weniger ist von den unsrigen tapfer gefochten worden, sodass (die unsrigen) [sie] fast [all] ihr pulwer und Kugeln, so sie bey sich gehabt, verschossen und darauff mit

und (beiderseits) [von den unsrigen] tapfer gefochten worden ... (welches die unsrigen so lang continuiret biss sie) [sogahr dass die unsrigen] fast all ihr bey sich gehabtes pulwer und Kugeln verschossen, und (dan) darauff mit blossen Deegen auf den feind zu verschiedenen mahlen (gangen) [getroffen] ... Welches gefecht [beiderseits] so lang continuiret biss sie (beiderseits) die Nacht von einander geschieden. Da dan die unsrigen (in das gesicht des feindes) sowohl infanterie als cavallerie im gesicht des feindes mit guter order abgezogen [und nach Landscron zu marchiret] ohn dass der feind ... verfolget hatt.

Inte heller ovanstående långa parallelluppställning torde tarva någon utförligare kommentar: den talar tillräckligt väl för sig själv. Att texten på det lösa halvarket är sekundär i förhållande till texten enligt »version 1« (= »koncept 2«) är ju även Thomhavs mening. Det anmärkningsvärda är, att texten enligt »version 2« (= »koncept 1«) uppenbarligen är sekundär i förhållande till texten på halvarket. Därav följer nämligen automatiskt, att *version 2* måste vara sekundär också i förhållande till *version 1*. Detta bekräftas också därav, att de kortare texttilläggen i *version 1* har inarbetats i den löpande texten i *version 2*.

Ytterligare ett – något kortare – parallellcitrat må avsluta undersökningen:

Version 1

und weillen die pferde ermüdet, hatt der H. General Arendorf ettliche von des Feindes Stücken so er dessfalls nicht mit fort zu bringen sich getrawete in die Awe versenken lassen

Version 2

In der unsrigen ruck march hatt der H. General Lieutenant Arenstorf ettliche von des Feindes canonen, weillen die dazu gehörige Pferde nicht verhanden, in die awe senken lassen

Det signifikativa i det sista exemplet ligger inte så mycket i själva formuleringarna – märk dock Friderich von Arenstorffs i *version 2* korrigerade

titulatur⁶¹. Så mycket värtaligare är det förhållandet, att notisen i *version 1* är ett marginaltillägg, medan motsvarande notis i *version 2* ingår in den löpande texten⁶².

En sammanfattning av resultatet av vår undersökning om förhållandet mellan Landskrona-relationens två versioner kan göras kort. Beroendeförhållandet är, utan minsta tvekan, just det som C.J. von Arenstorff på sin tid antog, *icke* det rakt motsatta, det av K.-H. Thomhav, liksom före honom av Jensen – Stille, hävdade.

Med detta konstaterande bör nu »en meget væsentlig forudsætning« vara given för en meningsfull propagandaanalys.

Ett speciellt problem må avslutningsvis beröras.

I och för sig är det naturligtvis anmärkningsvärt att, i tät följd efter varandra, två versioner av en viss relation utarbetats av en och samma hand. Frågan ligger då snubblande nära, vad anledningen härtill kan ha varit. Thomhav har likväl inte känt sig uppfordrad att ställa den frågan, än mindre sökt besvara den.

Rent allmänt sett måste väl i ett fall som detta den närmast till hands liggande förklaringen vara, att den först utarbetade versionen av någon anledning underkänts av uppdragsgivaren och att författaren därför nödgats utarbeta en ny version, där uppdragsgivarens anmärkningar togs *ad notam*⁶³. En sådan hypotetisk förklaring måste givetvis vinna i trovärdighet, om det kan visas, att den sist utarbetade versionen – men *icke* den

61. Full verbal överensstämmelse uppvisar däremot följande exempel (hämtat från parallelluppställningen ovan). I *version 1* anges i ett *marginaltillägg*, att danskarna »zu dreyen mahlen die dänsche Losung geschossen«. I *version 2* anges på motsvarande ställe i *den löpande texten*, att danskarna »die dänsche Lösung zu dreyen mahlen geschossen«.

62. Verklighetsgrunden för notisen är svår att bedöma. Händelsen skall ha inträffat under den danska högerflygelns återtåg över Kävlinge bro till Landskrona i kvällsmörkret efter slagets slut. I den mån det verkligen rörde sig om tagna svenska kanoner, kan det möjligen ha varit fråga om de tunga pjäser som inte kunde medföras till slaget utan måste kvarlämnas i trakten av Stora Harrie.

63. En alternativ förklaring kunde möjligen vara, att man redan från början avsett att utarbeta två parallella versioner av den officiella relationen, en mera modest, avsedd för inhemsk konsumtion (»konc. 1« = version 2), och en färgstarkare och mera fantasifull, avsedd s.a.s. för export till utlandet (»konc. 2« = version 1). Thomhav tycks ha snuddat vid denna tanke men avvisar den dock genast själv. I krigsrelationer avsedda för utländsk publik undviks vanligen värdeladdade uttryck, sådana som »vi«, »fienden«, etc., och användes hellre mera »neutrala« formuleringar, så i syfte att inge läsarna ett intryck av opartisk saktighet och därmed större trovärdighet. Båda versionerna av Landskronarelationen avslöjar däremot genast och i lika hög grad sitt ursprung just genom sitt partiska sätt att ange danskar resp. svenskar (deras resp. stridskrafter). Se *Thomhav*, s. 148 f., 154 f.

första – befordrats till trycket. Så var, som vi vet, just fallet med Landskrona-relationens »version 2«. Att »version 1« i någon form befordrats till trycket är däremot åtminstone inte känt⁶⁴. Med största sannolikhet förhöll det sig alltså så, att Landskrona-relationens »version 1« av någon anledning inte konvenerade den kunglige uppdragsgivaren.

Det blir mot den bakgrunden fullt begripligt, att Thomhav – med sin uppfattning rörande ordningsföljden mellan de två versionerna – med tystnad förbigått frågan, varför den stackars Johan Moth nödgades i tät följd efter varandra utarbeta två versioner av en och samma relation. Det går helt enkelt inte att från Thomhavs utgångspunkt finna ett rimligt svar.

Den danska krigspropagandans dilemma

De relationer, kommunikéer – eller vad de eljest kallas – som av en krigförande makts »informationsorgan« utges efter ett fälttåg, ett slag etc., syftar ytterst till att under sken av saklig information hos mottagarna/läsarna framkalla en gentemot den egna krigsmakten och dess ledning positiv reaktion, dvs. att hos utländska läsare väcka beundran och respekt och hos den egna befolkningen öka tillförsikten, kanske också viljan till nya offer. Dessa mål är lätta att nå, om det är en egen seger eller annan framgång som propagandamakarna har att behandla – då kan det räcka med att bara berätta sanningen. Uppgiften blir svårare och mera komplicerad, när det gäller att få ut något positivt av ett nederlag. Då måste bilden mer eller mindre retuscheras, vilket ställer större krav på fyndighet och psykologiskt omdöme hos de för propagandaverksamheten ansvariga.

Den danska krigspropagandans dilemma efter slaget vid Lund var i första hand, naturligtvis, att det var ett nederlag på slagfältet som skulle redovisas. Uppgiften komplicerades emellertid ytterligare därav, att den kunglige överbefälhavaren personligen hade agerat på ett sätt som knappast var ägnat att öka eller ens vidmakthålla aktningen och respekten för honom, vare sig som fältherre eller människa. Det stod klart, att bilden av den kunglige aktören måste retuscheras⁶⁵. Det var emellertid å andra

64. Thomhav synes vilja göra troligt, att publicering av den (förkortade) franskspråkiga (i svenska Riksarkivet befintliga) varianten skett i utlandet, men har inget belägg härför. Se *Thomhav*, s. 149 f. och passim.

65. I Landskrona-relationens »version 1« – den enda där Christian V:s försvinnande från slagfältet vidkännes – uppges, att Carl XI befunnit sig bland de svenska trupper som skulle ha flytt till Malmö (se parallelltrycket ovan, s. 45). Detta – säkerligen medvetet –

sidan riskabelt att gå för långt i panegyriskt skönmålande: alltför många stridsdeltagare visste genom självsyn – och kunde omvittna – hur konungen i verkligheten hade agerat för att deras reaktion skulle kunna ignoreras.

Det gällde alltså att göra en rätt avvägning, att balansera. Det var häri som det verkliga dilemmat låg.

Vi har sett, hur man från början – i Landskrona-relationens »version 1« – avsåg att lösa problemet. Rättare sagt, hur Johan Moth – på grundval av givna direktiv men kanske i ovist nit – trodde sig böra lösa det. Resultatet blev en utomordentligt svulstig och tendentiös framställning. Åtminstone beträffande sättet att framställa kung Christians personliga agerande är till och med dessa attribut för svaga. Det behöver då, i och för sig, inte alls förvåna, att den nitiske Moth fick bakläxa och nödgades omedelbart sätta i gång med utarbetandet av en ny version, enligt nya direktiv. Även om sanningen som sådan inte skattades högt, vore det begripligt om – på rent intellektuella grunder – kungen och hans rådgivare hade reagerat negativt på Moths måttlösa verklighetsförvanskning⁶⁶. Men kanske är sammanhanget ändå något mera komplicerat.

I den av Moth omarbetade versionen har bl.a. framställningen av den kunglige fältherrens agerande högst väsentligt modifierats. På detta utvecklingsstadium träder emellertid – märkligt nog – kung Christian själv in på scenen och engagerar sig personligen i relationsförfattandet. Det är tydligt att, enligt kungens mening, Johan Moth denna gång gått för långt i motsatt riktning. Om detta berodde på oklara direktiv eller något annat kan inte avgöras. Hur som helst krävde kungen nu, att vissa omnämnan- den av hans egna – och hans broders – insatser, vilka funnits med i den första relationsversionen men försvunnit vid omarbetningen, skulle återinsättas⁶⁷. Det intressanta är, att ifrågavarande omnämnan- den väsentligen hänförde sig till de kungliga personernas agerande vid vänstra flygeln. Att även de mera spektakulära – föregivna – insatserna vid högra flygeln i huvudsak utmönstrats lämnade kungen opåttalt. Strykandet av

grundlösa påstående avslöjar hur nedsättande för en kunglig fältherres anseende det uppfattades att ha flytt från slagfältet. Jfr *Thomhav*, s. 126 f. och passim.

66. Beträffande denna se ovan, s. 26. – Att »version 1« likväl översattes till franska, t.o.m. i två varianter (se ovan, not 40), tyder åtminstone inte på – oavsett för vilket ändamål översättningarna gjordes – att kärlek till sanningen skulle i nämnvärd grad ha spelat in. Jfr *Thomhav*, s. 135; jfr ock ovan, not 64.

67. Se ovan, s. 39 f.

dem har alltså skett med hans goda minne⁶⁸. Varför en sådan åtskillnad?

En i och för sig tänkbar förklaring kunde vara, att de påstådda kungliga insatserna vid vänstra flygeln kanske faktiskt till sin kärna svarade mot verkligheten, medan däremot påståendena om kungliga insatser vid högra flygeln saknade allt verklighetsunderlag. Ett sådant antagande motsäges dock därav, att även i den omarbetade versionen konungen dock alltjämt påstås ha kommit till och agerat vid högra flygeln, trots att detta var helt gripet ur luften. För övrigt skulle rimligtvis Moth aldrig (i »version 1«) ha tillskrivit kung Christian några aldrig utförda insatser vid högra flygeln, om inte hans ursprungliga direktiv hade ålagt honom detta. Det måste alltså ha legat något annat bakom: »någonting« tycks ha inträffat efter det att »version 1« koncipierats, som framtvingade eller åtminstone starkt motiverade en drastisk beskärning av utsagorna om konungens föregivna insatser just vid högra flygeln (därmed också en motsvarande ändring av de ursprungliga direktiven till konceptskrivaren). Vad kan detta »någonting« ha varit?

Ett försök att besvara den frågan gjorde på sin tid redan C.J. von Arenstorff. Hans förklaring har dock lämnats utan avseende av hela den efterföljande forskningen, kanske närmast beroende på att den är oförenlig med den hittills förhärskande uppfattningen om det inbördes förhållandet mellan Landskrona-relationens två versioner⁶⁹. Det kan nu vara dags att överväga den på nytt.

Såsom Arenstorff påpekat är *version 1* (»kladden nr 1«) den enda »källa« som vet att omtala ett samtal mellan Christian V och Fr. v. Arenstorff före kungens sorti från slagfältet⁷⁰. I *version 2* har alltså detta samtal helt försvunnit. Där säges blott – för att citera C.J.v. Arenstorff – att kungen begav sig »fra venstre Fløj til højre, der var i fuld Aktion, og efter denne Bemærkning tier Beretningen ganske om Kongens Person og hans Flugt ...«⁷¹.

Varför då denna stympning av den ursprungliga texten? C.J. v. Arenstorff har följande förklaring:

»Det var et ubehageligt Faktum, at Kongen ... ligefrem tog Flugten i god Tid.

68. Strukits utan erinran från den kunglige granskarens sida har även uppgiften i »version 1«, att konungen efter vänstra flygelns flykt en stund »höll« hos fotfolket, dvs. centern, och fortsatte därifrån till högra flygeln först när han var nästan omringad av fienden.

69. Se ovan, s. 43.

70. Arenstorff, s. 207.

71. Arenstorff, s. 211. – Framställningen enligt »version 2« tycks Arenstorff (s. 163) vilja godtaga såsom (någorlunda) riktig.

Denne Flugt ... maatte dog dækkes med et eller andet anstændigt Paaskud, og saa har Man inventeret et Raad fra Arenstorffs Side, og en Overgivelse af Kommandoen fra Kongen til Arenstorff, men det har Arenstorff ikke villet gaee ind paa ... og saa har Man sat den anden Beretning sammèn ...«⁷².

Arenstorffs förklaring har ju hypotetisk karaktär – något belägg för dess riktighet har han ej kunnat prestera. N.P. Jensen har emellertid – utan att själv därav dra någon sådan slutsats – pekat på en omständighet, som onekligen stärker hypotesens trovärdighet⁷³. I den tryckta varianten av *version 2* har kung Christians föregivna personliga insatser ytterligare reducerats. Kungen har här inte tilldelats någon som helst aktiv roll vid högra flygeln (även om han fortfarande, lögnaktigt, påstås ha nått dit). Hela förtjänsten av vad som åstadkoms föres på Arenstorffs (och hans närmaste medarbetares) konto. Åtminstone i detta fall synes det uppenbart, att initiativet till »avheroiseringen« av konungens person (och upphöjandet på hans bekostnad av Arenstorff och hans medhjälpare) måste ha kommit utifrån, dvs. närmast från den som främst hade anledning att känna sig trampad på tårna.

»Det Hele forholder sig næppe anderledes«, skriver C.J.v. Arenstorff till sist emfatiskt. Man är benägen att instämma med honom.

Landskrona-relationen hade till sist fått en utformning – under Christian V:s högst personliga medverkan – som bedömdes så pass acceptabel, att den kunde befordras till trycket. Men propagandamakarnas vedermödor var inte slut därmed. Helt nöjd med Landskrona-relationen, ens i dess slutliga skick, var man tydligen inte. Ytterligare en *version* av den officiella slagrelationen ansågs önskvärd. Uppdraget anförtroddes denna gång åt en högkvalificerad person: generalauditören och krigsrådet Herman Meier⁷⁴.

Vad var det då för kvarstående brister i den tryckta (eller för tryckning godkända) relationen, som Meiers relation skulle avhjälpa? Svaret torde även i detta fall kunna framläsas vid ett jämförande studium från innehållssynpunkt av de bägge ifrågavarande relationerna. De väsentligaste skiljaktigheterna mellan dessa har redan i det föregående berörts. Meiers relation är – oavsett att den är betydligt kortare – åtminstone skenbart mycket mera återhållsam beträffande kung Christians personliga insatser

72. Arenstorff, s. 207 f.

73. Jensen (DHT 1899), s. 13 f.

74. Beträffande Meiers relation se ovan, s. 40 ff.

än till och med den slutliga versionen av Landskrona-relationen. Den ger dessutom en fråga denna starkt avvikande helhetsbild av slaget.

Man finner, att medan ännu i Landskrona-relationens slutgiltiga version myten vidhålls, att kung Christian dock kommit till högra flygeln (låt vara att hans personliga insats där framställs som minimal), så ger Meiers relation inte minsta antydning om ett besök av kungen vid denna flygel. Den ger däremot en dunkel antydning – men inte mer – om att kungen besökt infanteriet i centern. Frågan är, varför Meier har avstått från att ens antyda ett besök av Christian V vid högra flygeln (och nöjt sig med en antydning om kunglig närvaro vid centern). Måne därför, att kungen i verkligheten aldrig kom till vare sig centern eller högra flygeln? Knappast enbart därför.

Utsagan – i den tryckta Landskrona-relationen – att konungen visserligen kom till högra flygeln men där synbarligen inte gjorde någon nämnvärd positiv insats kunde i och för sig knappast tillmätas nämnvärt propagandavärde. Däremot förelåg risk att också ett så intetsägande påstående kunde väcka åtminstone undran hos läsare, vilka erfarenhetsmässigt trodde sig veta, att kungen aldrig varit där. Dessutom kunde läsarnas tankar lätt ledas in på de känsliga frågorna när, hur och varför konungen hade lämnat slagfältet. Bäst då att inte alls sammankoppla kungens person med högra flygelns strid! Ungefär så torde den kloke Meier ha resonerat.

Men vad blev det då kvar av den eftersträvade propagandaeffekten?

Meier visste råd. Den lösning han valde – inte blott på problemet med konungens personliga roll utan på hela propagandaproblemet – var i sin enkelhet – och, om man så vill, fräckhet – smått genialisk. Meier beslöt att förvandla nederlaget till något liknande en seger. Det behövdes bara, att man avstod från att i slagskildringen ta med den allra sista – visserligen i verkligheten avgörande – fasen. Genom ett sådant enkelt grepp skulle – förutom andra propagandavinningar – den kunglige fältherren *eo ipso* komma att framstå som segerherre och krigshjälte, och det oavsett var han uppehållit sig under slagets olika skeden och vad han konkret uträttat (eller inte uträttat)⁷⁵.

Men ej nog därmed!

Även om det nu var av underordnad betydelse var konungen befunnit sig och vad han personligen uträttat – eftersom han ändå framstod som Segraren – kunde det dock inte var helt egalt, om hans gestalt någon gång

75. Denna tankegång överensstämmer i princip med vad Thomhav tycks mena. Se *Thomhav*, passim, särskilt s. 145.

skymtade i stridsvimlet eller ej. Striden vid vänstra flygeln gav väl vissa möjligheter att låta kungen framträda, men det var inte helt lyckat, om så skedde endast vid den del av fronten, där det hade gått mindre bra. Detta var onekligen också ett dilemma.

I Meiers förlaga – Landskrona-relationen – fanns en passus som på ett anslående sätt lovordade konungens och prinsens insatser vid vänstra flygeln. Den har *in extenso* återgetts i det föregående⁷⁶. Meier beslöt att utnyttja den. Men han gjorde det på sitt eget sätt. Han flyttade den helt enkelt från skildringen av vänstra flygelns strid – där den alltså enligt förlagan hörde hemma – till det sammanfattande slutpartiet i hans egen relation. Därigenom kom den att täcka de kungliga personernas insatser, inte blott vid vänstra flygeln utan under *hela* det till slut segerrika slaget! För säkerhets skull förtydligade Meier genom att i den från förlagan övertagna texten smyga in orden »skvadroner och bataljoner«. Sedan kunde ingen tvekan råda om, att kung Christian varit, inte blott slagets formelle segerherre utan jämväl den som personligen hade lett de taktiska rörelserna längs *hela* fronten, alltså *inklusive* centern och högra flygeln.

Till sist ett citat från N.P. Jensen: »Kongen sendte Gyldenlöwe [ståthållaren i Norge] en Beretning om Slaget, der var konciperet i Kongens Navn af Generalauditör Mejer«. Med anledning därav anbefalldes den 21 december biskopen i Trondhjem att hålla tacksägelsegudstjänst för »saa herlig en important Sejrvinding«⁷⁷.

Det var ett gott betyg åt propagandamakaren Herman Meier.

Slutord

Resultatet av den här företagna undersökningen är närmast – och kanske något överraskande – att den version rörande Christian V:s sorti från slagfältet vid Lund som vissa svenska relationer förmedlar, dvs. att konungen flydde över Lödde å tillsammans med sin slagna vänsterflygel, är s.a.s. i princip riktig. Allt som i de officiella danska relationerna berättas om stridsinsatser och därmed sammanhängande aktiviteter av kung Christian vid centern och högra flygeln är däremot fria fantasier utan något som helst verklighetsunderlag. Processmaterialet från rättegångarna mot

76. Se ovan, s. 41.

77. Jensen (1900), s. 212 f. (jfr DHT 1899, s. 12).

generalmajor Sandberg och överste Cicignon, ehuru inte helt oproblematiskt från källkritisk synpunkt, ställer detta utom allt tvivel.

Syftet med undersökningen har emellertid inte i första hand varit att utreda det berörda realhistoriska problemet, åt vars lösande redan förut kanske alltför mycken tankemöda och motsvarande spaltutrymme har offrats. Det är en annan aspekt, länge helt förbisedd, som här har stått i focus: propagandaaspekten.

Även om de officiella danska slagrelationerna saknar källvärde i gängse mening – närmast för frågan om Christian V:s roll i slaget – är de därför inte ointressanta eller forskningsmässigt värdelösa. Tillsammans ger de oss nämligen en synnerligen intressant inblick i den danska krigspropagandans sätt att arbeta, när det, som här, gällde att propaganda-mässigt slå mynt till och med av ett nederlag och, framför allt, att nödortfört rädda den kunglige överbefälhavarens militära renommé.

Sanningen om den kungliga stridsinsatsen har tydligen i kretsen kring konungen – och av kungen själv – uppfattats som så nedsättande för den kunglige fältherrens anseende – därmed också som så negativ från propagandasynpunkt – att det känts som en nödvändighet att »korrigera verkligheten«. De för propagandaverksamheten ansvariga har då från början sökt måla upp bilden av en tappert och energiskt kämpande och de sina eldande konung. Efter hand – kanske delvis i takt med en tilltagande eftertankens blekhet men främst troligtvis efter påtryckning från den generalsperson (Fr. von Arenstorff) som skulle fått betala för »äreräddningen« av den kunglige fältherren – har man nödgats successivt retirera, till dess slutligen praktiskt taget intet längre återstod av den anslående propagandabilden. Än en gång hade talesättet besannats, att det alltid måste finnas åtminstone en fjäder för att man skall kunna göra en höna.

I detta prekära läge återstod endast en – låt vara halvt desperat – utväg ut ur det propagandistiska dilemman. Man måste manipulera själva slagskildringen så, att slagets utgång faktiskt kom att framstå som en dansk *seger*. Efter ett sådant »tillrättaläggande« av fakta var det strängt taget likgiltigt, *var* konungen under slaget uppehållit sig och *vad* han personligen uträttat (eller inte uträttat). För en fältherre – kunglig eller ej – vilken segrat på slagfältet kunde segerglorian i sig själv – nästan – vara nog!